

Oradea metamorfózisa

Irta: TABÉRY GÉZA

Mindszentek napján szoktunk találkozni legtömegesebben Oradea távolbaszakadt, régi polgáraival. Ekkor járnak vissza, akikkel együtt töltöttük ifjuságunkat, hogy kedveseik sirhalma-ra elhozzák kegyeletük virágait. Arcvonásaik évről-évre halványabban emlékeztetnek a multra, némelyiknek már a neve is akadozva botlik a nyelvünkre. Mulik az idő, nő a feledés. Ők pedig, a visszajárók azt mondják, hogy a várost nehéz, egyre nehezebb felismerniök.

Valóban olyan nagyot változott volna Oradea az azóta elmult tizenhét év alatt, amikor a visszajárók zöme elvonult innen?! Valóban nagyot! Ugy hisszük, éppen a mi városunkat érte a legnagyobb változás Transzilvánia valamennyi városa közül.

Próbáljuk meg a beszámolót, Oradea arculatának változásáról.

Jobb és baloldal harca — A nemzetiségi átalakulás

A román hadsereg 1919 husvétján történt bevonulása két, egymással élesen szembenálló táborban találta itt a város magyarságát. Egy hónapos volt már akkor a kommün a Kőrös-parton. A polgárság uribb elemei felszabadítókként üdvözölték a románokat a kommün után. Magyar ember magyart jelentett fel a románoknál. Természetesen a helyzet azt diktálta, hogy a jobboldaliak jelentsék fel a baloldaliakat. Jó fél év telt el baloldali személyek bebörtönzésével, elszuppolásával, vizsgálat alá fogásával, a jobboldali magyarságnak nemegyszer hangosan nyilvánított helyeslésétől kísérve, mialatt a románok a Tiszánál vívták harcaikat a magyarországi vörös csapatokkal. 1919 őszén azonban fordult a szél. A Budapestet megszállva tartó román hadsereg visszavonult a mostani országhatárra. S az ellenfél e pillanattól kezdve nem a letiport magyarországi kommün volt már a szemünkben, hanem az új rendbe szervezkedő magyarok.

Tegnap még az új fennhatóság hallgatólagos türelme övezi a nemzeti viseletbe szinesedett templomjáró oradeai magyar hölgyeket s holnap már a Csécsy—Cserey—Lukács-pör vád-

lottjai kerülnek hadbíróság elé, hogy fejükre halálos ítéletet olvassanak, amitől később egy kicserélési akció révén menekülnek.

Ebben az időben ritkítja meg erősen az oradeai magyar sorokat a repatriálás. Százalékosan a repatriálási arányszám Oradea polgárait ragadta legmagasabb mértékben túl a határra. Oka és következménye egyaránt megvolt e magas arányszámnak!

Az ok: az oradeai polgár több összeköttetése a Tisza-időkből a kicsivé rendeltetett Magyarország hatalmi köreihez, amire az új elhelyezkedésnek oly sok reményét építették fel a távozók!

A következmény: — az oradeai magyarság egyensúly-helyzetének erős megbillenése. Az egymással ezideig meglehetősen egyenlő erőkkel szembenállott s egyenlő feltételekkel versenyző rétegeknek mindaddig tartós további balrafordulása következett gazdasági, kulturális és társadalmi téren, amíg e terepeket el nem hódítja tőlük az egyre súlyosbodó román elem.

Nem lesz érdektelen Oradea nemzetiségi elosztását szembeállítani egymással a rendelkezésünkre álló két időpont, az 1910-es és 1930-as statisztika szerint.

Oradea lakosainak lélekszáma 1910-ben hatvannégyezer volt. A nemzetiségi megoszlásra irányadó felekezetek ekkor így álltak egymással szemben:

Róm Kath.	19.819
Református	19.459
Ág. ev.	1.377
Zsidó	15.155
Összesen	55.810
Görög keleti	4.649
Görög katolikus	3.385
Összesen	8.034

Abban az esetben, ha a második csoportban feltüntetett két görög egyház valamennyi hívét románnak vesszük, — holott az 1910-es népszámlálás nemzetiségi bevallásai ennek ellentmondanak, — négy évvel a világháború kitörése előtt a városnak ötvenötezer főnyi magyar lakosságával csupán nyolcezer román lakos állhatott szemben.

Husz évvel később, 1930-ban a vezető magyar felekezetek közül a római katolikusokét valami ezeregynéhányszázias visszaeséssel, a reformátusokét pár százas emelkedéssel ugyanott találjuk, ahol 1910-ben voltak. (1930-ban 18022 római katolikus és 19847 református.) Emelkedett az ágostai evangélikus lélekszám, még pedig 4105-re és lényeges szaporodás mutatko-

zik a zsidóknál, amelynek száma 15155-ről 20287-ig nőtt. Ez utóbbi hitfelekezet harminchárom százalékos szaporulatánál is jóval nagyobb azonban a két román egyház hiveinek számbeli előretörése: a görög keletieké 9732-re, a görög katolikusoké 7756-ra. S a két görög egyház hivei ma már valamennyien románoknak vallják magukat. A román lélekszám a két évtized folyamán tehát legfeljebb 8034-ről 17488-ra nőtt, ami több, mint száz százalékos duzzadást jelent.

Kulturális hanyatlás

A román gyarapodás mögött való számbeli magyar lemaradásnál jelentékenyebben esik azonban a latba az a hátracesés, amit gazdasági és főleg nemzetkulturális téren kellett a magyarságnak tapasztalnia.

A nagymultu premontrei főgimnáziumban a tanítást néhány évvel az államhatalmi változást követőleg miniszteri rendelettel beszüntették. A főreál iskolából Gojdu Emanuel nevére elkeresztelt román állami liceum lett. Közel másfél évszázados működés után szünt meg 1934-ben a jogakadémia is. A középiskolai magyar oktatás félárbcra ereszkedésével a város magyar szellemi élete máris érezhetően hátrányba került nemcsak Clujjal, vagy Târgumuressel, hanem; akár a kis Aiuddal, vagy Satumareval szemben is.

Egyházak, nőegyletek kulturelóadásai, egyidőben néhai tudós Karácsonyi János, majd Némethy Gyula elnöklete alatt a Szigligeti Társaság, másik oldalon a munkásszervezetek s a „Szabadegyetem” tanfolyamai igyekeztek tudás-közlés területén tőlük telhetőleg legtöbbet nyújtani. De e szellemi különítmények iparkodásában a pót-anyag sohasem volt, nem is lehetett száz százalékos ahhoz, hogy a félbemaradt rendszeres nevelést helyettesíthesse. Némi felületességtől Oradea a világháborút megelőző időkben sem volt teljesen mentes. A valaha fényárban uszó híres „kirakatváros” gyárvállalatai, kereskedelmi üzemei között hiába keresett volna a szem mondjuk egy kulturpalotát. Városi könyvtára a kor igényeitől már békeidőben messze elmaradt. A mult századvégén létesített kis múzeumában, melynek legértékesebb gyűjteménye azóta elkerült tőlünk, — sohasem tolongtak látogatók. Hogyne zsugorodnék tehát számárbórként napról-napra egy utánunk jövő nemzedék jó színvonalu magyar műveltségébe vetett hitünk, amikor ma minden szellemi összehasonlítás, vagy ellenőrzés feszélyezttsége is véglegesen meglazult?!

Proletár életrend felé rohanunk. Nem fenyegetne még egyedül emiatt a felszivóvás veszedelme, ha az anyagi lerongyolódás mögött ott nem kísértene szellemi közöny.

Szegénységének kényszeréből ejtette el a város a szórakozásba oltott kulturáját is. Kecses, oszlopszatos, görögderüs szín-

házépülete a század eleje óta disziti a Mária királyné teret. Az ezerkilencszázhuszas évek első felében előbb Erdélyi Miklós, majd Parlagi Lajos igazgatása idején a színház vonzereje még-csorbitatlan volt a magyar közönségre, Előadásai vetekedtek bármely fővárosi színház teljesítményeivel, Parlagi alatt operatársulata is működött. Ma már legfeljebb két izben tiszteli meg a várost vendégszereplésével a cluji magyar színház együttese egy-egy hónapig.

Háromezer — új ház

Többi magyar-többségű transzilvániai várostestvéreihez hasonlóan Oradea gazdaságilag ugyanazt a grafikont írta le az uralomváltozás óta, melynek vonala lázasan iramlott felfelé eleinte. Könnyű kereseti lehetőségek nyíltak azok számára, akik nem politizáltak. S ha a város malomiparával az élén nyugati piacának elzáródásával sokat is veszített régi gazdasági élete folytonosságából, — rugalmas polgárai hamar kárpóolták magukat új életlehetőségek megragadásával. A városi ingatlanforgalomnak soha nem tapasztalt virradata kellett magát. A régi nemzedék lelkiekben és vagyonában visszaszorítva vonult kifelé, egyrészen a nyájas szőlődombok perifériális csöndjébe, hogy belsővárosi házait s pozícióit új embereknek adja át. A háborút követő lakásinségen gyorsan segít a városi ingyen házhelyek kiosztása. Csinos, de rendkívül szétterülő új városnegyedek bujnak ki gombamódra a föld alól. A város belterülete alig építkezik. Helyette a telepek nyulnak el a közeli falvakig. Nem érdektelen megemlíteni, hogy amíg Oradeának 1919-ben ötezer, addig ma több, mint nyolcezer háza van.

Az építkezés külsőségei is mutatják már az áthasonulást.

Régi barokk egyházi építkezései s a világháború előtti évtized rohamfejlődéséből ittmaradt kuszált stílusú épületei közé mai városlélektani arcukat is kifejezőleg nőnek sima, leegyszerűsített modorban emelt, takarékos kis-lakásai, másrészt a sok cirádás, boltív-arkádós, óromániai jellegű házai.

A román művészet-történelem Brancoveanu Constantin havasalföldi vajda uralkodásához fűzi annak az építészeti iránynak kialakulását, melynek a XVII.-ik század utolsó és a XVIII. század első évtizedeiből fennmaradt legtisztább emlékei a bucuresti Mogosoia-kastély és Etavropolos templom, meg az Olt völgyében épült Horezu apácakolostor. Az olasz reneszánsz építkezésnek a bizáncit ellensúlyozó hatásaként alakult ki két és fél száz évvel ezelőtt az Ó- királyságban a Brancoveanu-stílus, kissé erődszerűvé zsufolt homlokzatu architektúrájával s az emeleteken is végigszaladó bolthajtással koronázott oszlop-soros, nyílt tornácaival.

Ennek a stílusnak első beköszöntése Oradeán jó néhány év-

vel ezelőtt történt a kéttornyú református templommal szemben épült régi római katolikus kis kápolna átalakításával. Kévéssel később a Parcul Traianon levő görög katolikus szeminárium épületén estek nagyobbszabású átalakítások, új emelet húzása a régi falak fölé. S a szeminárium egész impozáns, mai uccai homlokzata már szintén ezt a Brancoveanu-stilust tükrözteti vissza. Legkomolyabb szabású alkotás volt azonban ebben a stílusban a görög katolikus püspökségnek a Paveluccán tavaly emelt épület-tömbje, melynek továbbépítési tervei szerint valóságos kis passzázs- és tornáctelep alakul a város közepén.

A külső városarculat átalakulásához tartozik egy-két régi magyar szobor áthelyezése s helyükbe román vonatkozású emlékművek emelése. Így került a város egyik főteréről a Szent László-szobor a római katolikus székesegyház udvarára s a színház előtt állott Szigligeti-szobor a szintén kivülből eső Parcul Carmen Sylva fasor elé. A Szent László szobor helyére Ferdinand király, a Szigligeti szobor helyére Mária királyné bronzszobra került, — mindkettő Kara Mihály szobrászművész alkotása. A Körös-parti református templommal szemben Eminescu, a Parcul Traianon Delavrancea, a színház mögötti kis téren pedig Vulcan József mellszobrát állították fel.

A klubok és a társadalom

A régebbi oradeai magyar nemzedéknek életbiróbb része társaságbeli sikon próbálja ösztönösen egyensúlyozni magát belső magyarságának fenntartásával a románsággal való érintkezésben. Annyit mindenesetre jelentenek ez összeköttetések, hogy számtalan félreértést háritanak el a magyarság megítélésében, különösen akkor, ha politikailag nem járnak túl sűrű fellegek.

Az egymást megértés szelleme ült diadalt túl a politikán abban a művészi teljesítményben is, amit *Gheorghe A. Petre* kollegánk mutatott fel évekkal ezelőtt az Ujságíróklub kiadásában megjelent román nyelvű Ady-fordításaival.

A klubélet általában imperatív módon diktál tónust és izlést Oradean. Elsőnek ezelőtt tíz évvel az Ujságíróklub keletzett a román-magyar társadalmi megértés égisze alatt. Utána következett az akkor még érintetlen pénzelőkelőségek Unióklubja, a magyar középosztály N. S. E. Klubja, a sportifjuság C. A. O. klubja, a zsidó társadalmi élet Fészek klubja, végül pedig az exkluzív román társaságok Crisanája.

Ha végezetül is, de nem utolsó sorban kell megemlékeznünk a város napisajtójáról. Ezidőszerint hat magyar nyelvű napilap, a „Szabadság”, „Napló”, „Estilap”, „Friss Ujság”, „Magyar Lapok”, „Néplap” és a „Gazeta de Vest” román napilap jelenik meg városunkban. A lapokat kitűnő ujságíró-gárda

irja, sajnos azonban a határszéli cenzurális viszonyok között ezek a tollak nem kelhetnek egyenlő versenyre a belső transzilvániai városok enyhébb légkörében dolgozó kartársaik munkásságával.

Ime, így áll nagyjában, így formálódott át főbb vázlataiban adva, tizenhét év során Oradea arculata, lélekben, külsőségeiben. Mindenesetre érdekes metamorfózis, érdekes akkor is, ha anyagi életszínvonalában a város oly sokat morzsolódott közben lefelé! Higyjünk azonban benne, hogy egy elkövetkező gazdasági prosperitás határszéli fekvése mellett is meg fogja adni e városnak azt a helyzetét többi transzilvániai várostestvérei sorában, amit Oradea megérdemel, de pillanatnyilag, mi türés tagadás benne — nagyon is nélkülöz.

Oradea közgazdasági térképe

Az impériumváltás a határszéli városokat érintette gazdasági szempontokból a legsúlyosabban. Ezek a városok elvesztették hinterlandjuk nagyrésztét s így bizony a gazdasági erők átcsoportosítása különösen az első időkben sok gondot okozott.

A legnagyobb veszteség talán éppen Oradeát érte, amely Bihormegye sűrűbben lakott alföldi területeit veszítette el, mint hinterlandot, tehát nem lehet csodálkozni azon, hogy a gazdasági válság legérzékenyebben éppen ezt a várost kezdte ki. Pedig Oradea mindig egyike volt a legélénkebb kereskedő városoknak s ez élénkségéből még ma is sokat lehet érezni dacára a helyzeti hátrányoknak. E város kereskedői csakhamar rátaláltak a helyes utra, amikor forszírozottan belekezdtek a tranzitó-kereskedelem felkarolásába. Éppen ezért Oradea ma az egyik legjelentősebb városa Transzilvániának az export- és import kereskedelem szempontjából — s a termény, élőállat és a faárúk azok az exportcikkek, amelyek Oradeáról és Oradeán keresztül kerülnek ki a külföldi országokba.

Az oradeai piacot ma a konzervatív Banca Româneasca helyi fiókján kívül a *Magyar Általános Hitelbank*, a *Banca Ardeleana*, valamint a *Banca de Credit Român* fiókjai finanszírozzák, szinte kizárólagosan azóta, amióta a kisebb oradeai pénzintézetek az ismeretes debacle során elgyengültek.

E városnak a gyáripára is nagyon élénk és a sok kisebb gyári üzemek közül néhány olyan hatalmas gyáripari vállalat emelkedik ki, mint a *Moskovits Ipartelepek*, a *Dréher Haggemacher Sörgyár*, a *Phöbus Vasöntöde*, a *Rippner Csontárugyár*, a *We-Egó* és *Carmen* cipőgyárak, az *üveggyár*, a *La-roche* és *Darvas* fatermelő vállalat és még mások.

Oradea kereskedőtársadalma, dacára a mostoha viszo-

nyoknak klasszikus rugalmassággal parirozza ki a gazdasági megrázkódtatásokat és élénk részt vesz ennek a határszéli városnak minden közgazdasági, társadalmi és kulturális megnyilatkozásában. Bizonyoság erre a rugalmasságra az oradeai jelentős vállalatok alábbi statisztikája:

PÉNZINTÉZETEK

A bank neve	Ucca
Magyar Általános Hitelbank	Piața Regina Maria
Banca Ardeleana	Piața Regina Maria
Banca de Credit Român	Bul. Regele Ferdinand
Agrár Bank	Bul. Regele Ferdinand
Dácia Bank és menetjegyiroda	Bul. Regele Ferdinand
Bihormegyei Takarékpénztár	Bul. Regele Ferdinand
Polgári Takarékpénztár	Piața Unirii
Bihori Bank és Keresk. R. T.	Str. Iosif Vulcan
Barna Arthur Bankháza	Piața Regina Maria
Czitrom S. bankbizom. iroda	Str. Pictorul Grigorescu

GYÁRAK-IPARTELEPEK

A gyár neve	Gyártási termékek
Moskovits Ipartelepek	Szesz, élesztő vegyi termékek
Rippner örökösök R. T.	Csont és szaruárúk
Padurea Negrea S. A.	Üvegárúk
Celuloid S. A.	Fogkefe-árúk
Dreher Haggemacher S. A.	Sör
Star S. A.	Keramia és tégla
Carmen S. A.	Cipő
We-Ego S. A.	Cipő
Laroche és Darvas	Fűrészárúk
Heller és Deutsch	Kalap
Klein Simon	Kalap
Phöbus S. A.	Vasöntőde és gépgyár
Szántó D. és Fia	Zephir kályha
I. T. O.	Textil
Grünwald S. A.	Redőny
Péchy József	Tükör és üvegcsiszolda
Leichner József	Szörmefestőde
Grünstein S. és Fia	Fatermelés
Fulger S. A.	Lakatosárúk
Nussbaum Béla	Fatermelés
Sonnenfeld s. A.	Nyomdai müintézet

VEZETŐ-CÉGEK

A cég neve	Az üzlet neve	Tér vagy ucca
Vaiszlovich Park Szálló	szálloda	Bul. Regele Ferdinand
Klein Vilmos	kötöttárúk	Bul. Regele Ferdinand
Hollós Jenő	férfi divatárúk	Bul. Regele Ferdinand
Farkas István	drogéria	Bul. Regele Ferdinand
Reichard Dezső és Fia	cipők	Bul. Regele Ferdinand

A cég neve	Az üzlet neve	Tér vagy ucca
Deutsch K. I.	üveg és porcellán	Bul. Regele Ferdinand
Hegedüs hirlapiroda	könyvek, folyóiratok	Bul. Regele Ferdinand
Norma	cipők	Bul. Regele Ferdinand
Park áruház	bazárárúk	Bul. Regele Ferdinand
Szilágyi et Co.	női divatcikkek	Bul. Regele Ferdinand
Schneider & Mihelfy	posztó	Bul. Regele Ferdinand
Klein Hugó	optikai és fotóciókkek	Bul. Regele Ferdinand
Balogh	hal és csemege	Bul. Regele Ferdinand
Regal (Legmann Z.)	illatszertár	Bul. Regele Ferdinand
Steiner I.	férfi divatárúk	Bul. Regele Ferdinand
City (Grosz)	illatszertár	Bul. Regele Ferdinand
Hackmayer	férfi divatárúk	Bul. Regele Ferdinand
Vulcan	bördiszműárúk	Bul. Regele Ferdinand
Vidor Manó	könyv, zenemű	Bul. Regele Ferdinand
Körösparti áruház	textilárúk	Bul. Regele Ferdinand
Schenker et Co.	szállítási vállalat	Piața Regina Maria
Hotel Astoria	szálloda és kávéház	Piața Regina Maria
Hotel Palace	szálló, kávéház és bár	Piața Regina Maria
Royal S. A.	kávéház	Piața Regina Maria
Ritz (Nagy Sándor)	illatszertár	Piața Regina Maria
Róth M. utóda	férfi divatáru	Piața Regina Maria
Havas és Grünfeld	szövet és posztó	Piața Regina Maria
Zavislág és Vámos	termény	Str. Rimanóczy
Fodor Dezső	termény	Str. Rimanóczy
Rosenberg Emil	termény	Str. Rimanóczy
Klein Mihály	termény	Str. Rimanóczy
Wilkesz Ármin	termény	Str. Rimanóczy
Weisz Ignác	termény	Str. Rimanóczy
Farina	termény	Str. Pictor Grigorescu
Weisz Testvérek	állatexport	Str. Pictor Grigorescu
Vestul	állatexport	Str. Pictor Grigorescu
Steier Dávid	termény	Str. Pictor Grigorescu
Adler és Nádor	szállítási vállalat	Str. Avram Iancu
Munk és Schönberger	fonal engros	Str. Avram Iancu
Deutsch	posztóáruház	Str. Avram Iancu
Kormos Testvérek	kézbőr	Str. Avram Iancu
Janki Anton utóda	fűszer és csemege	Str. Avram Iancu
Ninon	illatszertár	Str. Avram Iancu
Berger Simon et Co.	textiláru és posztó	Str. Avram Iancu
Mercur	lakk és festék	Str. Avram Iancu
Goldstein	írógépek	Str. Avram Iancu
Róna Endre	konfekció	Piața Unirii
Székely	posztóáruház	Piața Unirii
Bébé	gyermekruhák	Piața Unirii
Kain Eszter	gyógyszertár	Piața Unirii
Leichner Adolf	konfekció	Piața Unirii
Roth Miklós	drogéria	Piața Unirii
Leitner Márton és Fiai	textil	Str. N. Iorga
Grünfeld Herman	textil és posztó	Str. N. Iorga
Zauderer Dániel	posztó	Str. N. Iorga
Comerțul	gyarmatáru	Str. N. Iorga
Interexim	nemzetk. import-export	Piața Mihai Viteazul
Lichtmann és László	gyarmatáru	Piața Mihai Viteazul
Coloniale (A. & J. Spitz)	gyarmatáru	Piața Mihai Viteazul
Dénes I.	gyarmatáru	Piața Mihai Viteazul
Papirkeresk. Rt.	papir nagyban	Piața Mihai Viteazul
Stern József	vasárúk	Piața Mihai Viteazul
Balázs Árpád	sertésbizományos	Str. Alexandri